

Umirziyaev Umidjon

**Farg’ona davlat universiteti, Chet tillari fakulteti, Ingliz tili amaliy kursi kafedrası
o’qituvchisi**

Abdurahmonov Vohidjon

Farg’ona davlat universiteti, Chet tillari fakulteti, Chet tillari kafedrası o’qituvchisi, PhD

INTELLEKTUAL VA AQLIY RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO'LGAN TALABALARNI O'QITISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Annotatsiya: Zamonaviy dunyoda ta'lim inson hayotining muhim qismiga aylandi, chunki u bilim va malakani oshiradi. Ozbekistonda hukumat imkoniyati cheklangan o'quvchilarning teng va to'laqonli ta'lim olishini qonun bilan kafolatlab qo'ygan. Ingliz tilini o'qitishda esa, hatto malakali o'qituvchilar ham ruhiy va jismoniy kamchiligi bo'lgan talabalarga ingliz tilini o'rgatishda muammolarga duch kelishadi. Ingliz tili yoki chet tilini alohida ehtiyojli talabalarga o'rgatadigan o'qituvchilar duch keladigan muammolarni hal qilish dolzarbligiga qaramay, ushbu mavzuni yorituvchi mavjud maqolalar yetarli emas.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, IQ, ta'lim uchun inversal dizayn.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-fevraldagi PF-6155-son Farmoni bilan tasdiqlangan “2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini “Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi” hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasi 12.10.2021 yilda 638-sonli qaror qabul qilib, unda inklyuziv ta'limning vazifalari, jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar uchun davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarini ahamiyati haqida so'z boradi.

Afsuski, bir qator tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, alohida ehtiyojli talabalarga dars beradigan til o'qituvchilari o'qitish va o'rganishda turli xil qiyinchiliklarga duch kelishadi. Muloqot va o'zaro ta'sir nuqtai nazaridan o'qituvchilar o'quvchilar bilan qanday munosabatda bo'lishni va muloqot qilishni bilishmaydi.

Asosiy qism

Pokrivčáková (2015) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, chet tili mutaxassisliklarini tamomlagan slovakiyalik o'qituvchilar alohida ehtiyojli talabalar bilan qanday ishlashni tushunishmaydi. O'qituvchilar hech qachon alohida ehtiyojli talabalarga qanday munosabatda bo'lishlari haqida to'g'ri ma'lumot va tayyorgarlikka ega bo'lmaganlar. Ular maxsus ehtiyojli talabalarga nisbatan shunchaki ular boshqa talabalardan “farqli” bo'lganliklari uchun bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lishadi.

O'qituvchilarning muammolari alohida ehtiyojli talabalar uchun qo'llaniladigan o'quv dasturi va darslik bilan ham bog'liq. Urdarevich (2016) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Serbiyada kar va eshitish qobiliyati zaif talabalar uchun ma'lum bir o'quv dasturi mavjud emas. Talabalar odatda oddiy maktablarda qo'llaniladigan o'quv dasturi va kurs kitoblaridan

foydalanadilar, bu ular uchun biroz qiyin bo'lishi mumkin. Shuningdek, u kurs kitobi odatda oq-qora, sifatsiz qog'ozda chop etilishi va rasm-tasvirlar yetarli emasligini ta'kidlab o'tdi.

Tadqiqotlarga asoslanib, alohida ehtiyojli talabalar uchun ingliz tilini o'rgatishdagi qiyinchiliklar turli xil bo'lishi mumkin: talabalar bilan qanday muomala qilish va imo-ishora tili haqida yetarli ma'lumotga ega bo'lmagan o'qituvchilardan tortib, hukumat tomonidan yetarli darajada dasturlashtirilmagan o'quv dasturi va materiallargacha. Bundan tashqari, mavjud tadqiqotlar kar va eshitish qobiliyati zaif va giperaktivligi bo'lgan talabalarga qaratilgan. Shunga qaramay, butun dunyoda va O'zbekistonda alohida ehtiyojli talabalar uchun ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatish bo'yicha tadqiqotlar yetarli emas. Boshqacha qilib aytganda, jismoniy va aqliy nuqsoni bor talabalar bilan ishlashning muayyan turiga bag'ishlangan birorta ham tadqiqot mavjud emas, holbuki bunday izlanishlar ta'lim tizimimizda nimalarga e'tibor qaratilgan kerakligini ko'rsatib beradi.

Samarali EFL o'qituvchilarining xususiyatlari haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud. Brosh (1996) ta'kidlaganidek, samarali ingliz tili o'qituvchilari sinfni yaxshi boshqara oladigan, o'quvchilar e'tiborini darsga jalb qila oladigan va bir vaqtning o'zida talabalarga mustaqil bo'lishga imkon beradiganlardir.

Boshqa tomondan, Sotto (2011) ingliz tilini o'qitish bo'yicha samarali o'qituvchilar o'quvchilarni o'ziga ishongan va fikr mulohozali bo'lishiga yordam beradiganlar ekanligini yozgan.

Ta'kidlash joizki, inklyuziv maktablarda bir qancha muammolar mavjud. Davlat tomonidan o'qituvchilar uchun kitoblar yetkazib berilsada, muammolardan biri o'quv-uslubiy vositalarning yetishmasligidir. Hukumat maktabni ko'proq qo'llab-quvvatlashi kerak, toki o'qituvchilar alohida ehtiyojli o'quvchilar uchun mos bo'lgan o'quv materiallariga ega bo'lishlari kerak. Inklyuziv maktablarda o'zlarining maxsus o'quv vositalarini yaratish imkoniyati juda cheklangan.

Amerika Intellektual va Jismoniy Nogironlari Uyushmasi (2013) ma'lumotlariga ko'ra, aqliy nogironlik - bu kimningdir aqliy faoliyati va moslashish qobiliyatiga xalaqit beradigan nogironlik. Shu bilan birga, rivojlanish nogironligi kimningdir aqliy va jismoniy rivojlanishiga xalaqit beradigan nogironlik sifatida tavsiflanadi (Kirk va boshq., 2015).

Ilgari, kimgadir IQ darajasi past deb o'lchanganda, unga intellektual va rivojlanish nogironligi bor deb tashxis qo'yilgan. Xalqaro miqyosda bugungi kunda diagnostika uchun turli o'lchovlar qo'llaniladi. Biror kishida fikrlash qobiliyati va moslashish qobiliyati o'rtacha darajadan past bo'lsa, aqliy va jismoniy kamchiligi mavjud deb tashxis qo'yiladi. IQ 70 dan past bo'lsa, aqliy fikrlash ko'nikmasi o'rtachadan past deb hisoblanadi. Shu bilan birga, adaptiv qobiliyatning uchta umumiy ko'rsatkichlari bo'yicha cheklavlar mavjud bo'lsa, adaptiv mahorat o'rtachadan past hisoblanadi; kontseptual, ijtimoiy va amaliy (Kirk va boshq., 2015). Sinfda aqliy va rivojlanishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilar bilan shug'ullanish qiyin bo'lishi mumkin, bu nafaqat darsni tushunishda, balki o'qituvchi va sinfdoshlar bilan o'zaro tushunish va muloqot qilishda ham qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Intellektual va rivojlanishda nuqsoni bo'lgan talabalar o'zlarining intellektual faoliyati va moslashish qobiliyatida qiyinchiliklarga duch kelishadi. Al Hazmi va Ahmad (2018) fikriga ko'ra, bu ularning tushunish, mantiqiy fikrlash, gapirish, narsalarni eslab qolish va muammolarga yechim topishda muammolarga olib kelishi mumkin. Ular bu jihatlarda qiynalgani uchun tilni, ayniqsa tez-tez ishlatilmaydigan chet tilini o'rganish va tushunish qiyin bo'lishi mumkin.

Cheatham va Barnett (2017) fikriga ko'ra, nogiron o'quvchilarni o'qitishda o'qituvchilar turli xil ta'lim usullarini izlashlari va o'quvchilarning qiziqishlari bilan bog'liq tadbirlarni amalga

oshirishlari yaxshi natijalar beradi. O'qituvchilar talabalarga qulay va qiziqarli materiallarni taklif qiluvchi Ta'lim uchun universal dizayn (Universal Design for Learning (UDL) dan foydalanishni ham ko'rib chiqishlari mumkin.

Muammolarga yechimlar

Takrorlash va mashq qilish jismoniy va ruhiy kamchiligi bo'lgan talabalarni o'rgatish uchun keng qo'llaniladi. Ular bir xil materiallarda bir xil so'zlarni takrorlashda davom etadilar va keyin o'quvchilardan ko'p marta takrorlashni so'rashadi. Aqliy va rivojlanishda kamchiligi bo'lgan bolalar ko'pincha xotirani saqlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi, bu ularning ma'lumotni qabul qilish va tushunishdagi cheklovlaridan kelib chiqadi. Ular eslab qolmaganlaricha bir qator so'zlarni aytishlari kerak bo'lgan takrorlash va mashqdan foydalanish yuqorida aytilgan kamchiligi bor bolalar uchun unchalik ham samarali emas.

Shu bois, nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni o'qitiladigan so'zlarning materiallari va ma'nosini tushunishga majburlash, ularni o'rgatishda materiallarni eslab qolishga majburlashdan ko'ra, samarali uslub bo'lib qolmoqda. O'qituvchi bir xil so'zlarni necha marta takrorlamasin, o'quvchilarning ko'pchiligi haligacha bu so'zlarni eslab qolmaydi. Bu so'zlarning ma'nosini tushunmasdan, ularni inglizcha so'zlarni eslab qolishga majbur qilishdan ko'ra, ularning materiallari va ma'nosini tushunish qanchalik muhimligini ko'rsatadi. Takrorlash usuli o'quvchilarga bolaligidanoq o'rgatilmasa, ishlaymaydi.

Wehmeyer (2006) ga ko'ra yengil aqliy va jismoniy nuqsoni bo'lgan talabalar uchun, raqamli gapiradigan kitoblardan, matnni nutqqa aylantirib beruvchi qurilmalar, grafik tasvirlar va oqim jadvallardan foydalanish talabalarni maxsus dars davomida qatnashish imkoniyatlarini oshiradi.

Xulosa

Intellectual va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun ingliz tilini o'rgatishdagi muammolar va yechimlarni bilish ta'lim tizimimizdan nimani o'zgartirishni bilish uchun muhimdir. Ingliz tilini o'rgatishda, ayniqsa nogironligi bo'lgan o'quvchilarni o'qitishda muammolar muqarrar. Muammolar o'qituvchilardan ham, talabalardan ham kelib chiqishi mumkin

Aniqlanishicha, o'qituvchilar bir xil muammolarga duch kelishgan. Ushbu muammolarga duch kelganda, har bir o'qituvchi o'z sinfida ushbu muammolarni hal qilish uchun turli xil yechimlar bilan chiqadi.

Yuqorida aytib o'tilgan ba'zi yechimlar ba'zi sinflar uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lsa-da, o'qituvchilar birinchi navbatda sinfning holatiga e'tibor berishlari kerak. Turli xil ta'lim uslublari tufayli o'qituvchi har bir sinf yoki hatto talabalar uchun turli usullardan foydalanishi kerak bo'lishi mumkin. O'qituvchilarga sinfda turli usullarni o'rganish va sinab ko'rish tavsiya etiladi, qaysi biri o'quvchilar uchun eng mos kelishini ko'rish uchun. Iloji bo'lsa, o'qituvchilarning ingliz tili malakasini oshirish uchun maktab tomonidan ingliz tilini ham o'qitish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Al Hazmi, A. N., & Ahmad, A. C. (2018). Universal Design for Learning to Support Access to the General Education Curriculum for Students with Intellectual Disabilities. *World Journal of Education*, 8(2), 66-72. <https://doi.org/10.5430/wje.v8n2p66>

2. Brosh, H. (1996). Perceived Characteristics of the Effective Language Teacher. *Foreign Language Annals*, 29(2), 125–136. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1996.tb02322.x>
3. Cheatham, G. A., & Barnett, J. E. H. (2017). Overcoming Common Misunderstandings About Students with Disabilities Who Are English Language Learners. *Intervention in School and Clinic*, 53(1), 58–63. <https://doi.org/10.1177/1053451216644819>
4. Kirk, S., Gallagher, J. J., & Coleman, M. R. (2015). *Educating Exceptional Children* (14th edition). Cengage Learning.
5. Pokrivčáková, S. (2015). Teaching Foreign Language to Learners with Special Education Needs in Slovakia. *Teaching Foreign Languages to Learners with Special Educational Needs*, 7-28. <https://doi.org/10.17846/sen.2015.7-28>
6. Sotto, E. (2011). *When Teaching Becomes Learning: A Theory and Practice of Teaching* (2nd ed). Continuum Education.
7. Urdarevic, I. (2016). Teaching English to Deaf and Hard-of-Hearing Students in Serbia: A Personal Account, in Domagala-Zysk, E. & Kontra, E. H. (Ed). *English as a Foreign Language for Deaf and Hard-of-Hearing Persons: Challenges and Strategies* (91-107). Cambridge Scholars Publishing.
8. Wehmeyer, M. L. (2006). Universal Design for Learning, Access to the General Education Curriculum and Students with Mild Mental Retardation. *Exceptionality*, 14(4), 225–235. https://doi.org/10.1207/s15327035ex1404_4